

27.03x30.94	1/2	עמוד 20	שבת - מקור ראשון	10/2025	95579381-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

חמישה אבות :

חמישה אבות

האתגרים וההתמודדויות שליוו את הציונות הדתית לאורך שנות המדינה, נטועים כבר במשנתם של הוגיה הראשונים לפני יותר ממאה וחמישים שנה. ספר חדש עורך לדור הנוכחי היכרות עם עולמם / שמואל סנדלר /

ראשונים לציון
אבות הציונות הדתית
מרדכי סער
מרמורשטיין
אסתרליין, 200 עמ'

במבט ראשון על תוכן העניינים של הספר "ראשונים לציון", חששתי שמדובר ביצירה דלה ואולי אף יומרנית. כיצד אפשר, תהיתי, לתמצת את תרומתם של חמישה מאבותיה הרוחניים של הציונות הדתית – הרבנים צבי הירש קלישר, יהודה אלקלעי, שמואל מוהליבר, יצחק יעקב ריינס ואברהם יצחק הכהן קוק – בספר בן מאתיים עמודים בלבד? ואולם עם התקדמות הקריאה, דעתי השתנתה: נוכחתי לדעת שהספר נושא עימו מסר מהותי. למעשה כבר בהקדמה מודה המחבר כי הוא לקח על עצמו פרויקט נועז, ומצהיר כי מטרתו להכיר לבני המדינה החדשה את אבותיהם הרוחניים, בבחינת דע מאין באת. זוהי שאיפה ראויה, שאין לזלזל בו. רושם עמוק אף יותר הותיר בי הזיהוי המדויק של האתגרים שעמדו בפני אותם הוגים, שבעיניי הם דומים להפך ליא לאתגרים העומדים בפני דורנו.

בספרות הקלאסית של חקר הציונות מקובלת גישתו של פרופ' יעקב כץ, שטבע את המונח "מב-שרי הציונות" ביחס לרבנים קלישר ואלקלעי. ד"ר מרמורשטיין מציע נקודת מבט נוספת: מאחר שכתיבתם נשענת על השקפת עולם דתית, יש לראות בהם גם את הבסיס האידאולוגי שממנו התפתחה הציונות הדתית. ואכן, קריאתם של שני הרבנים הללו ל"שלומי אמוני ישראל" לנטוש את הפסיביות ששררה בעמנו מאז חורבן בית שני, מבטאת מורטיב מרכזי בתנועה הציונית-דתית בימינו. המרכיב האקטיבי, שפרופ' אביעזר רביצקי מציג אותו כציר מרכזי בספרו "הקץ המגולה ומדינת היהודים", מאובחן כאן באופן מדויק.

מכאן נפתחת הדרך למרכיב מרכזי שני: ברגע שהרב קלישר החל לפרסם את רעיונותיו בנוגע לקידום הגאולה, הוא ספג התקפות חריפות מצד גורמים שונים, בעיקר מהעולם הרבני השמרני. רעיון בולט שמופיע כבר בספרו "דרישת ציון", שראה אור בשנת 1862, הוא הטענה שכאשר ארץ ישראל נורתנת את פריה בעין יפה, "אין לך קץ מגולה מזה" כלשון חכמינו. הרעיון הזה תפס מקום חשוב בעלמה של הציונות הדתית האקטיביסטית רק כמאה שנה לאחר מכן.

גם אצל הרב אלקלעי, שתמך ברעיונותיו של הרב קלישר לאחר שנחשף אליהם ואל הביקורת הקשה נגדם, נוכל לזהות מוטיבים המהדהדים גם בימינו. הרב אלקלעי הושפע עמוקות מהרב יהודה ביבאס – חכם ספרדי, רבה של קורפו, אשר נחשב גם הוא לאחד ממבשרי הציונות. המרכיב האקטיבי, שאותו ירש אלקלעי מביבאס, מבוסס על הפסוק מספר מלאכי "שובו אלי ואשובה אליכם" – לאמור, יוזמת הגאולה האלוקית תלויה בשובו של עם ישראל לארצו. הרב אלקלעי מציג פרשנות מהפכנית של הגלות, לא כעונש אלא כחטא, ואת גדולי ישראל כמועלים בתפקידם כאשר אינם פועלים לגאול את העם ולשוב לארץ. מוטיב נוסף הוא הפרשנות של הרב אלקלעי לתהליך הגאולה, המתבססת על הסיפור ממסכת ברכות בתלמוד הירושלמי, על שני התנאים שרואים את הנץ החמה ואחד מהם אומר

לחברו: כך היא גאולתם של ישראל, דומה לאיילת השחר שבוקעת קמעה קמעה. לימים, מונחים אלה הפכו לרווחים מאוד בשיח הציוני-דתית. הצורך לשלב השכלה כללית לצד לימוד תורני מתחדד בהגותו של הרב שמואל מוהליבר. דווקא הוא, עילוי משיבת וולוו'ין שנסגרה בשל התנגדות ראשיה ללימודי חול, גיבש תפיסה הפותחת את שערי ההשכלה ומדגישה את הצורך באיזון שבין "החכמה והיראה", כלשוננו. הרב מוהליבר הביט סביבו וראה את עוני עמו, את ההסתגרות ואת הקרע המתרחב בין "משכילים" ל"יראים", והבין שהפתרון אינו נעוץ בהתבצרות אלא בפתיחות. הוא כאב את ההתנגדות בין המחנות, וביקש דרך גישור עמוקה ונועזת. במאמרו הנוקב הוא שואל: "הייתכן אשר יראת ה' תאלצנו לברוח מפני החכמה... ולתעב דעת וכל תבונה? הלא ה' בחכמה יסד ארץ" (עמ' 69). כך, בחדות לשונית ותודעתית, הציג הרב מוהליבר את החוץ להשכלה הרמונית שתבנה, ולא תפרק, את עולמה של היהדות.

אוגדה כתחנת ביניים

האירוע הטקטוני של פרעות "סופות בנגב", בשנים 1881-1882, שימש זרז רב עוצמה עבור ההוגים הציוניים. הוא הניע את הרב שמואל מוהליבר, כמו גם את ד"ר יהודה לייב פינסקר, לקדם את הקמ"ת של תנועת חיבת ציון בשנת 1884. שני אלה, הרב הנאור והרופא ההומניסטי, נבחרו לעמוד בראש התנועה, שביקשה ליישם את רעיונות התחייה הלאומית של העם היהודי בארץ ישראל. מאוחר יותר פעל הרב מוהליבר במעשה לקידום יישוב הארץ ולעידוד ההתיישבות החקלאית, ובשנותיו האחרונות אף יצר קשרים עם הרצל ועם התנועה הציונית המתהווה.

הרב יעקב יצחק ריינס, אשר נחשב לאבי הציונות הדתית, הפך את "המרכז הרוחני" של קרדמו לסיעה מובנית בתוך התנועה הציונית, תחת השם "המזרחי". כחלק ממאבקו למען פתיחות להשכלה, הוא ייסד ישיבה ששילבה לימודי חול, מהלך אמיץ באותם ימים. בנוסף, הוא גילה נכונות לשבת לצד יהודים גלויי ראש ולנהל דרישה עם קבוצות שעמיתיו הרבנים נמנעו מלהתקרב אליהן.

במקביל הוסיף הרב ריינס נדבך חשוב לתפיסת הציונות הדתית, מעבר לפוליטיקה ולאידאולוגיה: הצורך הדחוף ביצירת מקלט פיזי בארץ ישראל, נוכח הסכנות הקיומיות שאיימו על היהודים בגולה. הטבח ביהודי קישינב בשנת 1903, העמיק אצלו את תחושת החרדה ואף הוביל אותו לתמיכה בתוכנית ההתיישבות באוגדה – לא כתחליף אלא כמקלט זמני, תחנת ביניים בדרך לארץ ישראל. ארץ ישראל ראל נותרה היעד, אך הישרדותו של עם ישראל היא תנאי מוקדם. ובמילותיו הקולעות: "אם אין ישראל בעולם, אין ציון בעולם" (עמ' 134).

יסוד נוסף שמאפיין את הציונות הדתית בימינו הוא קיומה של מערכת חינוך כפולה – אחת כללית-ממלכתית, והשנייה דתית-ציונית עצמאית. ניתן

לזהות את שורשיה כבר בתקופת הפולמוס סביב שאלת התרבות ("קולטורא") בתנועה הציונית. במהלך הקונגרס הציוני השישי בשנת 1902, ניסה הרב ריינס להשאיר את נושא התרבות מחוץ לסדר היום הציוני, במטרה למנוע עימותים אידיאולוגיים ולשמר את האחדות. למרות תמיכתו של הרצל, ההצעה נדחתה. הפשרה שהושגה לא סיפקה חלקים מהסיעה הדתית, ובעקבות זאת פרשו כמה גורמים מהתנועה והקימו את אגודת ישראל.

חשיבות מיוחדת מוצא המחבר בהארת דמותו של הרב ריינס, שתפיסתו השכלתנית והפרגמטית נשכחה בשיח הדתי. על פי המחבר, החסר בהעריכת פועלו של הרב ריינס נובע מעליית מעמדו של אנשי "מרכז הרב" ושל ההגות שהציבה במרכז התודעה את הגאולה ההיסטורית ואת חזון שלמות הארץ, בעיקר לאחר מלחמת ששת הימים. בתוך כך נחלשה ההכרה בתרומתו המתונה, המחושבת והחידשנית של הרב ריינס דווקא בשאלות הבערות של שילוב לימודי חול, שותפות עם חילונים ומקלט פיזי לעם היהודי. חבל שהמחבר התעלם משני חוקרים מרכזיים שעסקו בהגותו ובפועלו של הרב ריינס: פרופ' אליעזר דווייחיא, וייבדל לחיים ד"ר דב שוורץ.

השתאות מול החלוצים

הדיון המרכזי והעמוק ביותר, שקשה למצותו במסגרת ספר אחד, הוא סיפורו של הראי"ה קוק – דמות רוחנית שסימלה חיבור נדיר בין מסורת לחזון

פרופ' שמואל סנדלר
הוא נשיא מכללת
אמונה-אפרתה

95579376-1	10/2025	מקור ראשון - שבת	עמוד 21	2/2	15.55x30.13
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

חמישה אבות :

בית הציונות הדתית בכפר הרא"ה צילום: ברוך גרינברג

ומצוות. ובכל זאת, הרב קוק פעל מתוך מתח רעיוני תמידי. הוא התנגד למתן זכות בחירה לנשים, לא השתייך פורמלית לתנועה הציונית ויחסיו עם אנשי "המזרחי" היו מורכבים.

הספר משרטט את אבני היסוד של הציונות הדתית כפי שהונחו על ידי ראשוני הוגיה. הקווים שהם הניחו – שילוב תורה ומעשה, יישוב הארץ ומתח מתמיד מול המודרנה – ממשיכים לעצב את דמותה של הציונות הדתית גם כיום. בייחוד ראוי לציון תרומתם של הרבנים קלישר ואלקלעי, שהי מחבר בחר לשבץ את דמויותיהם בפנתיאון ההגות הדתית-לאומית, תוך הדגשת החידוש שבכתביהם מול הגישה המקובלת באותם ימים.

לסיום, הערה שנוגעת בכאן ובעכשיו: אחת התרומות החשובות של הרבנים ריינס וקוק הייתה בכך שהם הכשירו תיאולוגית את שיתוף הפעולה עם הציונות החילונית, לא כהתגמשות רעיונית אלא כהבנה עמוקה של תפקידו ההיסטורי של עם ישראל. הרב ריינס עשה זאת דרך הצורך הקיומי בבסיס טריטוריאלי, קרקע ממשיה שתבטיח את הישרדותו של העם היהודי. לעומתו הרב קוק נקט גישה רוחנית-היסטורית, שלפיה שני המחנות, הדתי והחילוני, פועלים יחד לקידום תהליך הגאולה. שתי גישות אלו, שונות אך משלימות, עיצבו מחדש את גבולות השיח בין דת ללאומיות ובין קודש לחול, ויצרו את הבסיס התיאולוגי לפעולה ציונית משורשת – כזו שחסרה כיום במורכבות הפוליטית והחברתית של החברה הישראלית. ●

מודרני. בדומה לקודמיו, הרב קוק ראה קשר מהותי בין דת ובין הלאומיות היהודית, וקידש אותו כתשתית הכרחית לגאולה. בתחילת דרכו הוא התנגד נחרצות להתנתקות הלאומיות היהודית מהדת. הביקורת שלו הייתה נוקבת אך לא עיוורת, ונבעה מאהבה עמוקה לעם ולרוחו. עם עלייתו ארצה, חל שינוי מהותי בגישתו. הוא עמד משתאה מול דור החלוצים, אנשי עבודה, עמל ומסירות, וחש דיסוננס בין החילוניות הגלויה שלהם ובין עומק המסר המורסי, החלוצי והקולקטיבי שהם גילמו. כדי לגשר על הפער הוא פיתח דיאלקטיקה חדשנית. מצד אחד ביקורת על "הפרצות" ועל ההתכחשות לערכי המסורת, מצד שני הערכה עמוקה למוסר, למסירות ולאידיאליזם שבמעשיהם. הרב קוק הציע סינתזה: החלוצים, גם מבלי לדעת או להתכוון, משמשים ככלי ביד ההשגחה וסוללים את הדרך לגאולה. הם לא "מחללים את הקודש", אלא משמשים בו בידיים גסות אך נאמנות.

הראי"ה קוק נכח כמעט בכל אתגר רעיוני, מורסי וחינוכי שהמסורת היהודית נאלצה להתמודד עימו במפגש עם המודרנה, והתמודד עם שאלות היסוד של שילוב השכלה כללית בעולם התורה, חידוש החזון של יישוב ארץ ישראל, ושיח עם עור למות חילוניים ואידיאולוגיות מתנגשות. עקרונות רבים מהגותו הפכו לנכסי צאן ברזל של הציונות הדתית: תפיסת הגאולה ההיסטורית, שיתוף פעולה עם חילונים, ותמיכה בבניין מדינה כשלב בגאולה – גם כאשר הוא נעשה בידי מי שאינם שומרי תורה